

3. Reaksiyalar mexanizmining kompyuter animatsiyalari orqali tushunish.

O'quvchilar zamonaviy kompyuterlardan foydalanib, fan ni maqsad vazifasini, fanlararo bog'liqlik va bir-biridan farqini, analitik kimyoni anmatsiyalar orqali tushunish darajasi yuqori bo'lishini bilib oladilar.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Hayitov A. O'quv jarayonini kompyuterlashtirish va yangi pedagogik texnologiya integratsiyasi. "Ta'limda axborot tex-

nologiyalari" Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi materiallari.- Toshkent: TDPU.2000 y.

2. Noshaliev U. Yangi pedagogik va axborot texnologiyalari: muammolar, yechimlar "Ta'limda axborot texnologiyalari" Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi materiallari. - Toshkent: TDPU, 2000 y.

3. H.Hakimjonov, N.Sharipov. «Yangi pedagogik texnologiya: tahlil, ta'rif, mulohazalar». 2000y.

4. www.pedagog.uz.

5. www. pedagog. uz.

SOMATIK KLINIKADA PSIXOLOGIK DIAGNOSTIKANING VAZIFALARI

R.N.Melibaeva, Toshkent tibbiyot akademiyasi Pedagogika va psixologiya kafedrasida dotsenti, psixologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

В статье подробно описаны значение и задачи медико-психологической диагностики в соматической клинике, а также разъяснена возможность использования дифференцированной системы психологических воздействий в лечебно-реабилитационных целях в определенных случаях.

Ключевые слова и понятия: медико-психологическая диагностика, соматическая клиника, соматогенные, нозогенные и психогенные аффективные расстройства, депрессия

The article describes in detail the significance and tasks of medical and psychological diagnostics in a somatic clinic, and also explains the possibility of using a differentiated system of psychological influences for medical and rehabilitation purposes in certain cases.

Key words and concepts: medical and psychological diagnostics, somatic clinic, somatogenic, nosogenic and psychogenic affective disorders, depression.

Tibbiy psixodiagnostika klinik va profilaktika tibbiyotida psixologlar faoliyatining asosiy shakllaridan biridir. Tibbiy psixodiagnostikaning maqsadi bemorlarning psixologik xususiyatlarining umumiyligi, ularning shakllanish mexanizmlari va kutilayotgan dinamikasi, shu jumladan, kasallik ta'siri ostida ob'ektiv ma'lumot olish, ushbu ma'lumotlarni psixologik xulosa shaklida taqdim etish sifatida aniqlanishi mumkin.

Hozirgi vaqtda jahon psixologiyasida klinikada psixologik diagnostika faol ijtimoiy-psixologik tadbirlar (psixoterapiya, psixokorreksiya, ijtimoiy-psixologik trening) va psixofarmakoterapiya natijalarini oldindan baholaydi va ular yuzasidan ilmiy tahlillar taqdim etadi. Psixologik tadqiqotda aniqlangan buzilishlarning klinik tahlili asosida davolash va ijtimoiy-reabilitatsiya tadbirlarining belgilashga xizmat qiladi. Shu boisdan psixologik diagnostikaning klinikalarda joriy etilishining o'ziga xos vazifalarini aniqlashtirib olish lozim. Bu esa mamlakatimizda tibbiyot sohasida psixodiagnostika imkoniyatlarini joriy etish tizimini shakllantirishga xizmat qiladi.

Tahlilimizning asosiy yo'nalishi somatik klinikada psixologik diagnostikaning vazifalarini yoritishdan iborat. Klinik tibbiyotning ushbu sohasida psixologlarning paydo bo'lishi nisbatan keyingi yillarda kuzatilmoqda. Bu esa psixologning faoliyat predmeti, vazifalari va ish usullari to'g'risida g'oyalarni ishlab chiqishga zarurat tug'diradi. Shu bilan birga, tibbiy psixologiya g'oyalari va usullarini somatik kasalliklar klinikasiga kiritish intensiv bo'lib, kasallikning rivojlanishida ham, davolash jarayonida ham bemorning shaxsi va ijtimoiy-psixologik omillarining muhim rolini tobora ortib borayotganligidan dalolat bermoqda. Terapiyaning zamonaviy tamoyillari kasal odamning zahiralari safarbar qilish va faollashtirishga qaratilgan. Ushbu zahiralor orasida uning shaxsining psixologik imkoniyatlari muhim rol o'ynaydi. Kasallik bemorning hayotidagi stressli vaziyat sifatida, muhim munosabatlarni tizimini, kasallik va davolanish sharoitida, bir tomondan, o'zini tartibga solish mexanizmlarini, boshqa tomondan idrokning o'ziga xos usullari, tajriba va baholash, adaptiv xulq-atvor xususiyatlarini faollashtirishni taqozo etadi.

Shuni ta'kidlash kerakki, so'nggi o'n yilliklarda turli kasalliklarga chalingan bemorlarni psixoterapiya va reabilitatsiya qilishning keng tarqalgan tamoyillari va usullari tufayli bemorning psixologik dunyosini o'rganish zarurati keskin oshdi. Har bir insonning shaxsi o'ziga xos bo'lsa-da, ular bilan ishlashning umumiy usullari ham mavjud bo'lib, bu shifokorga muayyan holatlarda terapevtik va reabilitatsiya maqsadlarida psixologik ta'sirlarning taqalastirilgan tizimidan foydalanishga imkon beradi. Bundan ko'rinadiki, somatik klinikada ham psixologik diagnostika vazifalarini shakllantirishga imkon beradi.

Kasal odamning psixologiyasini o'rganayotganda shifokor va tibbiy psixolog somatik kasallikning aqliy faoliyatga, hissiy tajribalarga va ularda aks etgan bemorlarning shaxslik xususiyatlariga va ijtimoiy-psixologik holatiga ta'siri bilan bog'liq bo'lgan barcha turli xil hodisalarga – norma va patologik holatlarga e'tibor berishadi.

Klinik psixologning vazifasi somatik bemorning ruhiy holatini taqalastirilgan baholash, ya'ni emotsional-affektiv, motivatsion va xulq-atvor buzilishlarining og'irligi, chuqurligi va tuzilishini aniqlashdir. Ushbu holatlarda psixologik diagnostika vazifasi kasallik va davolanishga nisbatan ongli va ongsiz munosabatlarni aniqlashni o'z ichiga oladi, bu ham bemorning ruhiy holati buzilishining natijasi bo'lishi va ta'sirchan kuchlanishning kuchayishiga olib kelishi mumkin.

Shuni ta'kidlash kerakki, somatik kasalliklarga chalingan bemorlarning ruhiy holati tarkibida hissiy va affektiv buzilishlar ustunlik qiladi. Affektiv reaksiyalar o'zlarini tashvish, qo'rquv va qo'rquvning "stressli" hissiyotlari shaklida namoyon qiladi. Ruhiy kasalliklarni bunday psixologik o'rganish nozologiyasida chuqurroq shunday kasalliklar rivojlanishi uchun xavf omillari sifatida qaraladi. Ushbu xulosa, xususan, depressiyaning psixodinamik tushunchalariga asoslangan. Bunday holatlarda psixologik diagnostika murakkab somatopsixik va psixosomatik munosabatlarni yetarlicha hisobga olishi kerak, ammo buning metodologik asosi hozirda faqat ishlab chiqilmoqda. L. I. Vasserman va ye. A. Tri-

fonovalarning ishlari somatik kasalliklarda psixologik diagnostika metodikasining rivojlanishiga misol bo'la oladi. Bu insulinga bog'liq diabet mellitusli bemorlarni o'rganish modelida somatik kasalliklarda uchraydigan somatogen, nozogen va psixogen affektiv buzilishlarning murakkab munosabatlarini ko'rsatadi.

Shaxsni kasallikka moslashish mexanizmlarini o'rganish ham muhim vazifadir. Surunkali somatik kasallikning paydo bo'lishi va rivojlanishi jarayonida inson va atrof-muhit o'rtasidagi o'zaro ta'sir mexanizmlari buziladi. Har qanday surunkali kasallik odamni psixologik jihatdan alohida hayot sharoitlariga kirib borishiga sabab bo'ladi.

V.N.Myasishchev maktabining g'oyalari muvofiq, odamni kasallikka psixologik moslashuvining asosi uning muhim munosabatlarini tizimi – o'ziga, boshqa odamlarga, kasallikka, davolanishga bo'lgan munosabatdir. Bu yerda rus psixologiyasida "kasallikning ichki manzarasi" tushunchasi bilan belgilangan affektiv-kognitiv javob majmuasi alohida o'rin tutadi. Kasallikning ichki manzarasi zamonaviy tushunchada odamning kasallikka tizimli ta'sirini belgilaydigan shaxsiy mexanizm sifatida qaraladi. Ushbu "psixologik neoplazma" bemorning aqliy faoliyati va xatti-harakatlarini tartibga solishda sezilarli darajada ishtirok etadi va ba'zida bu xatti-harakatni to'liq belgilaydi. Bu bemor uchun kasallikning shaxsiy ma'nosini tushunishning kalitidir, bu uning surunkali somatik kasallikni me'yordagi hayotining bir qismiga aylantirishga tayyorligini aks ettiradi.

Kasallikka psixologik moslashish mexanizmlarini o'rganish, shuningdek, bemorlarning himoya va kurashish xatti-harakatlarining xususiyatlarini tahlil qilishni o'z ichiga oladi. Psixologik himoya va yengish mexanizmlarining tuzilishi va zo'rvonligi asosan kasallikning stressini yengishning konstruktiv va halokatli usullarining muvozanatini belgilaydi. Psixologik yengib o'tishning yetarli bo'lmagan usullarini aniqlash va keyinchalik tuzatish psixolog ishing ajralmas qismi bo'lib, odamning kasallikka reaksiyasi bilan bog'liq barcha muammolar majmuasi hisoblanadi.

Somatik klinikada psixologik diagnostikaning alohida vazifasi turli kasalliklarga chalingan bemorlarning hayot sifatini o'rganishdir. Terapiya va uning samaradorligini baholashning zamonaviy yondashuvlari nafaqat kasallik belgilarining ob'ektiv dinamikasini, balki bemorning davolanish va kasallik sharoitida uning hayotidan sub'ektiv qoniqishini ham tahlil qilishni o'z ichiga oladi. Hozirgi vaqtda somatik bemorlarda hayot darajasi va tuzilishi xususiyatlarini, shuningdek uni belgilaydigan psixosotsial omillarni aniqlash vazifasi tobora dolzarb bo'lib bormoqda. Ushbu muammoni hal qilish JSST ning bemorlarni davolash va reabilitatsiya qilishning zamonaviy yondashuvini aks ettiradi. Ushbu turdagi tadqiqotlarning murakkabligi hayot sifati konsepsiyasining ko'p o'lchovli tabiati, uning tarkibiga inson hayotining jismoniy, psixologik, ijtimoiy, iqtisodiy va boshqa parametrlarini kiritish bilan belgilanadi.

Sog'liqni saqlash bilan bog'liq hayot sifatini o'rganishda uning ob'ektiv va sub'ektiv bahosiga katta ahamiyat beriladi. Shu bilan birga, hayot sifatini sub'ektiv baholash asosan insonning umidlari va yutuqlari o'rtasidagi nomuvofiqlik bilan belgilanadi, muhim natijalarga erishish va ulardan qoniqish imkoniyatini aks ettiradi. Shunday qilib, insonning motivatsion sohasining holati hayot sifatining tizimli qurilishining muhim tarkibiy qismidir. Bu L.I.Vasserman va boshqalarning izlanishlarida hayot sifati inson tajribasi va munosabatlari to'plami sifatida mavjudlikni, sog'liqning qadr-qimmatini va shaxsning tashqi dunyo bilan munosabatlarni ularning ehtiyojlari va individual imkoniyatlariga, shu jumladan, kasallik sharoitlariga mos ravishda o'rnatish qobiliyatini tushunishga qaratilgan.

Hayot sifati asosan sog'liq uchun hayotiy ahamiyatga ega bo'lgan munosabat bilan belgilanadi. B.V.Iovlev, ye. B. Karpova fikriga ko'ra, buni V.N.Myasishchev nazariyasi kontekstida "munosabatlar tizimi – kasallik" munosabatlarining namoyon bo'lishi

sifatida talqin qilish mumkin. Shuning uchun kasallikning shaxsiga va uning farovonligiga ta'sirining psixologik mexanizmlari hayotdagi voqeya sifatida kasallikning sub'ektiv ma'nosini ochib berish bilan umuman shaxs munosabatlari tizimi nuqtai nazaridan ko'rib chiqilishi kerak. Bizning fikrimizcha, klinikada ishlaydigan psixolog uchun bemorning hayot mazmuni va qadriyatlarini ierarxiyasida kasallikning shaxsiy ma'nosini tushunish psixologik tashxisning ajralmas vazifasidir, uning yechimi psixologik tuzatish va ijtimoiy reabilitatsiya usullarini tanlashni belgilaydi.

Somatik klinikada psixologik diagnostikaning navbatdagi vazifalari patofiziologiyani shakllantirish va rivojlantirishda ishtirok etadigan psixologik omillarni aniqlashga qaratilgan. Psixosomatik tibbiyotda psixologning roli zamonaviy tibbiyotning boshqa sohalarida bo'lgani kabi psixologik texnikasi va usullaridan foydalangan holda bemorlarni tashxislash, davolash va reabilitatsiya qilishda ishtirok etishdan iborat. Shu bilan birga, psixosomatik kasalliklar etiologiyasida psixologik omillarning ahamiyatini tan olish, psixosomatik klinikada ularni davolashda psixologning diagnostika ishiga o'zida xoslikni keltirib chiqaradi.

Ushbu o'ziga xoslik ijtimoiy-psixologik omillar psixosomatik patologiyaning bashoratchisi sifatida baholashdan kelib chiqadi va natijada kasallikning etiopatogenezini shaxsning rivojlanish tarixi, uning shakllanish sharoitlarini tushunmasdan ochib bo'lmaydi. Natijada, psixosomatik kasalliklarda psixologik diagnostika nafaqat shaxsni kasallikka moslashishning dolzarb muammolari va mexanizmlarini, kasallik sharoitida uning mavjud bo'lishining ijtimoiy-psixologik sharoitlarini va ularning bemorning ongi va kayfiyatida aks yetishini aniqlashga qaratilgan bo'lishi kerak.

Shu munosabat bilan psixosomatik kasalliklarda (shuningdek nevrozlar va boshqa psixogeniyalarda) eksperimental psixologik usul bilan bir qatorda klinik psixologik usul alohida ahamiyat kasb etadi. Ushbu usul shaxsning shakllanishi va mavjudligini o'rganishga chuqur individuallashtirilgan, norasmiy va analitik yondashuvni amalga oshiradi va "ijobiy" psixologik diagnostika qilishga imkon beradi.

Shunday qilib, ob'ektiv psixologik tadqiqotlar ma'lumotlari bilan to'ldirilgan klinik-psixologik (biografik) usul psixosomatik munosabatlar mexanizmlari tomonidan jismoniy bezovtalik belgilariga aylantirilgan bemorning shaxslararo va ijtimoiy-psixologik muammolari genezisi to'g'risida muhim ma'lumotlarni taqdim yetishi va shu bilan psixosomatik munosabatlar mexanizmlariga aylanishi mumkin. Ushbu toifadagi bemorlarning maqsadli patogenetik, shaxsga yo'naltirilgan (rekonstruktiv) psixoterapiyasini shakllantiradi.

Yuqoridagi tahliliy materiallar asosida klinik amaliyotda psixodiagnostikani tatbiqiy yuzasidan quyidagicha xulosalarga kelish mumkin:

- Psixiatriya klinikasida psixologik tashxisni belgilovchi omil bu tashxisni amalga oshirish bilan bog'liq klinik vazifadir. Bunday vazifa klinik va psixolog tomonidan bemor bilan diagnostika va terapevtik ish dasturini muhokama qilish jarayonida birgalikda tuziladi. Yagona psixodiagnostik tadqiqotda bunday vazifa tadqiqotning o'ziga xos xususiyatlarini, shuningdek psixodiagnostik xulosada uning natijalarini tavsiflash xususiyatini belgilaydigan tizimni tashkil yetuvchi omil sifatida ishlaydi;

- psixologik tadqiqotlar bo'ysunadigan umumiy (tizimli) klinik vazifani hal qilishga kognitiv faoliyatni o'rganish, hissiy-shaxsiy va motivatsion sohaning xususiyatlari, psixodiagnostikaning tuzilishi va darajasi, usullari va boshqa vazifalar psixodiagnostikaning bir qator o'ziga xos vazifalarini bajarishda yordam beradi;

- psixosomatik tibbiyotda kasallik rivojlanishining ma'lum etiologik muhim omillari va mexanizmlarini aniqlaydigan qator nazariy tushunchalar va yo'nalishlar mavjud. Bu tushunchalarga sharhlar adabiyotlarda keltirilgan. Sohalardagi o'ziga xoslikni hisobga olish va ularning integratsiya tushunchalari-biologik moy-

illik – shaxs – vaziyat kontekstida psixologik diagnostika eng muhim ahamiyatga ega, chunki u psixosomatik munosabatlar haqidagi g'oyalarni chuqurlashtirishga va kasallikning rivojlanishiga hissa qo'shadigan va to'sqinlik qiladigan har bir alohida holatda psixologik omillarni aniqlashga yordam beradi.

Klinik tibbiyotda psixologik diagnostika vazifalarini to'liq ko'rib chiqishdan xulosa qilib shuni yana bir bor ta'kidlash kerakki, psixiatriya klinikasida psixologik diagnostikaning asosiy vazifasi ruhiy kasalliklarning tuzilishi va og'irligini, shuningdek, bemorning aqliy faoliyatining saqlanib qolgan jihatlarini aniqlashdir. Olingan ma'lumotlarni tahlil qilish va talqin qilish psixologiyada funksiyalar, jarayonlar va holatlarning dinamik tizimi sifatida inson psixikasining norma va patologiyada belgilangan tushunchasiga muvofiq amalga oshirilishi kerak. Bunday tahlil ko'p o'lchovli tashxisni, shu jumladan bemor ahvolidagi klinik holatini, shuningdek psixoterapiya va ijtimoiy reabilitatsiya usullarini ishlab chiqish uchun uning shaxsiy va ijtimoiy-psixologik xususiyatlarini aniqlash maqsadida amalga oshiriladi.

Somatik klinikada psixologik diagnostika vazifalari majmuasi patofiziologik jarayonlar va somatik simptomlarning shakllanishi va rivojlanishida ishtirok etadigan psixologik omillarni aniqlashga, shuningdek, somatik kasallik bilan bog'liq bemorlarning aqliy faoliyati va ijtimoiy pozitsiyalaridagi o'zgarishlarni aniqlashga qaratilgan. Psixologik diagnostikaning bu yo'nalishi somatik kasalliklarning bioijtimoiy tabiati haqidagi zamonaviy etiopatogenetik g'oyalar bilan belgilanadi. Olingan psixodiagnostik ma'lumotlarni tahlil qilish va talqin qilish o'ziga xos modelli yondashuv doirasida amalga oshirilishi kerak, bu nafaqat murakkab psixosomatik va somatopsixik munosabatlarni, balki shaxsning kasallikka moslashish mexanizmlarini va bemorlarning hayot sifatini optimallashtirishni tushunishga yordam beradi.

Adabiyotlar

1. Вассерман, Л.И. Инсулинозависимый диабет как модель психосоматических и соматопсихических соотношений: методология и методы исследования / Л.И.Вассерман, Е.А.Трифорова // Вестник клинической психологии. – 2004. – Том 2. – № 1. – С. 72–83.
2. Вассерман, Л.И. Дискуссионные вопросы концептуализации и методологии исследования качества жизни в медици-

не / Л.И.Вассерман, Е.А.Трифорова//Сибирский психологический журнал. – 2007. – № 26. – С. 112–119.

3. Иовлев, Б.В. Психология отношений. Концепция В.Н.Мясищева и медицинская психология / Б.В. Иовлев, Э.Б. Карпова. – СПб., 1999.

4. Мясищев, В.Н. Характер и прошлое (к вопросу о методике анамнеза) / В.Н.Мясищев, Е.П.Феоктистова // Труды Лен. пед. института им. А.И.Герцена. – Л., 1930. – С. 142–169.

5. Бекмиров, Т. Р. (2020). Психологические особенности адаптации и интеграции детей с отклонениями в развитии. In педагогика и психология в современном мире: теоретические и практические исследования (pp. 125-129).

6. Мелибаева, Р. (2021). Тиббий психодиagnostиканинг методологик муаммолари.

7. Мелибаева, Р., & Абдиназарова, И. (2020). Тиббий психодиagnostika: муаммо, мулохаза ва ечимлар.

8. Нарметова, Ю. (2020). Бронхиал астма билан касалланган болаларнинг ўзига хос психологик хусусиятлари.

9. Нарметова, Ю. (2022). Психосоматик беморларда эмоционал–невротик бузилишлари ва уларга психологик ёрдам кўрсатишнинг ўзига хослиги. Общество и инновации, 3(2), 64-71.

10. Ахмедова, М., & Нарметова, Ю. (2022). Neypopedagogika va neyropsixologiya rivojlanib kelayotgan yangi fan sohasi sifatida. Общество и инновации, 3(2), 103-109.

11. Akhmedova, M., Narmetova, Y., & Alisherov, B. (2021). Categories of person in conflict and methods of conflict resolution in the occurrence of conflicts between medical personnel.

12. Askarova, N.A., & Ibragimova, N.N. (2021). Steps of psychological assistance in persons with loss syndrome. Theoretical & applied science. Учредители: Теоретическая и прикладная наука, (9), 527-529.

13. Nasirovna, M. R. (2022). Features of the Implementation of Psycho diagnostic Surveys in Clinics. European Multidisciplinary Journal of Modern Science, 4, 519-527.

14. Melibayeva, R. N. (2021). Status and Prospects of Medical Psycho-Diagnostics in Uzbekistan. International Journal of Multicultural and Multireligious Understanding, 8(12), 555-565.

15. Nurmatov, A. (2021). Psychological features of the formation of professional identification in medical staff.

ZAMONAVIY TA'LIMDA MEDIA KOMPETENTLIK

M.I.Xidirova, A.Avloniy nomidagi milliy-tadqiqot instituti, 1-bosqich tayanch doktoranti

В этой статье обсуждаются медиакомпетентность, определения, данные различными учеными, ее место в современном образовании и преимущества медиакомпетентности.

Ключевые слова и понятия: медиакомпетентность, медиаграмотность, информационная компетентность, медиаобразование, медиакультура, медиа.

This article discusses media competence, definitions given by various scholars, its place in modern education, and the benefits of being media competent.

Keywords and concepts: media competence, media literacy, information competence, media education, media culture, media

Zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari muhitiga asoslangan axborotlashtirilgan jamiyatning tarkibiy qismlari – bu media, til hamda madaniyatdir. Aynan, biz yashayotgan dunyoda har bir shaxs o'zida shakllantirishi kerak bo'lgan kompetensiyalar orasida, bugungi kunda, mediakompetentlik ayniqsa ahamiyatli bo'lib borayotganini turli xalqaro tashkilotlar, jumladan, YuNESKO tashkilotining tavsiyalarida ham ko'rish mumkin. Shuningdek, mamlakatimizda so'z erkinligini ta'minlash, axborot va

ommaviy kommunikatsiyalar sohasini boshqarish tizimini qayta tashkil qilish, ijtimoiy-siyosiy va ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishning muammoli masalalarini hal etishda ommaviy axborot vositalarining rolini oshirish bo'yicha sezilarli ishlar amalga oshirildi.

Shu bilan birga, sohadagi hozirgi holat tahlili media makonda yuzaga kelayotgan chaqiriqlarga tezkorlik bilan munosib javob qaytarilmayotganini ko'rsatib, mamlakatda amalga oshirilayotgan ulkan miqyosdagi islohotlar to'g'risidagi keng qamrovli ma'lumot-